

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ
ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

17 Հոկտ[եմբեր] 1912

Ամենասարսփա Տէր,
Տ[էր] Յովհաննէս Ս[րբազան] Արքեպիսկոպոս Արշարունի
Ազգախնամ Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ եւ
Նախագահ Ազգ[ային] Կեդր[ոնական] Վարչութեան

Ի Կ. Պոլիս

Ձեր Բ[արձր] Սրբապետութեան Մետրեմբեր 11 թուակիր եւ 3 թուահամար շրջաբերական յանձնարարութեան համեմատ, վիճակիս Գաւառական Վարչ[ական], Կրօն[ական] եւ Բաղ[արական] ժողովներս ընթացիկ ամսոյս 2 օրը խառն նիստ կապմելով խորհրդածութեան առարկայ ըրինք այն հարցերն, որոնք նոյն պաշտօնագրով յանձնուած էին Գաւառական Վարչութեանս նկատողութեան:

Որչափ որ կարելի եղաւ մեզ հասկնալ՝ խնդիրը կը ներկայացուէր սա երկու կողմերով.

Ա. Ի՞նչ պէտք է ընէ կառավարութիւնը, եւ

Բ. Ի՞նչ պէտք է ընենք մենք ազգովին, որպէսքի վերջ գտնէ Հայաստանի՝ ընդհանրապէս՝ եւ մեր վիճակի՝ մասնաւորապէս՝ հայատահարութեան դրութիւնը:

Ա

Հայկական վեց նահանգներու կարգին՝ Սեբաստիոյ նահանգը թէեւ համեմատապէս նուազ անհանդարտ կը կարծուի առ հասարակ, բայց որովհետեւ փորձն իսկ ցոյց տուած է թէ մօտաւոր անցեալի մէջ պաշտօնավարող, մէկ կամ երկու կուսակալներու անհատական կորովին եւ բարեացակամութեանը հետեւանքը միայն եղած է այդ հանդարտութիւնը եւ անոնց պաշտօնավարութեան շրջանին չափ կարճատեւ եւ վաղացուկ, իրատունք կու տանք մեպի խորհելու, թէ մեր նահանգին եւս կացութիւնը ընդհանուր առմամբ յար եւ նման եղած է Հայկական միւս նահանգներու վիճակին հետ եւ թէ, մեր սահմաններուն, այսինքն Փոքր-Հայքի մերայնոց դրութիւնը եւս վերծ չէ եղած, ինչպէս 1908-ի Սահմանադրութենէն առաջ, նոյնպէս եւ մանաւանդ յետոյ, կեանքի եւ ընչից անապահովութեան, կրօնի եւ պատուոյ անպաշտպանութեան այնպիսի դէպքերէ եւ պատահարներէ, որոնք հայարնակ նահանգներու հայութեան տեւական վերքն ու վիշտն եղած են, սկիսքէն ի վեր:

Առաջնորդարանս արդէն կատարած է իր պարտականութիւնը ժամանակին հետպիտեռէ տեւեղեկագրելով Պատրիարքական բարձրագոյն իշխանութեանդ մեր վիճակի ժողովրդեան ազգային կեանքը տատապեցնող այս կարգի դժուարութիւնները, եւ թէպէտ՝ դժբախտաբար՝ ասոնցմէ շատ քիչերուն համար միայն կարելի եղած է դարման կամ գոհացում ձեռք բերուիլ, բայց մենք այն համոզումն ունինք թէ՝ Ազգ[ային] Կեդր[ոնական] Վարչութեան ղեկավարներուն յաճախ ապարդիւն լինելը հետեւանք են միայն եւ միայն կառավարութեան կողմէ աւանդական դարձած անտարբերութեանը նաեւ

անհոգությունը դեպի այս գաւառները եւ հոն բնակած ժողովրդեան ընկերային եւ տնտեսական կեանքի քայքայումի մասին անուշուշո՞ւմ նպատակաւոր անսիրտութեանը:

Ճիշտ այս համոզումն է որ կը թելադրէ մեզի, առաջարկել հոս այնպիսի միջոցներ, որոնք կարենան ծառայել ընդմիշտ ջնջելու գաւառական հարստահարութեանց դրոշինն իսկ, եւ ոչ թէ պատահական դարմաններ մատուցանել տեղի ունեցած դիպուածներուն:

Ըստ մեզ լաւագոյն եւ արմատական, եւ գուցէ միակ միջոցը այս վերքը բուժելու այն է որ կա՛մ Բեռլինի 61-րդ յօդուածը, կա՛մ 1880-ի Թումիլիի նահանգներուն համար պատրաստուած բարեկարգութեան օրէնքը, եւ կա՛մ 1895-ի հայկական կոտորածներէն վերջ Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ Ռուսիոյ Կ. Պոլսոյ երեք մեծ դեսպաններու միջոցաւ պատրաստուած բարեկարգական յիշատակագիրը լիովին եւ լրջօրէն գործադրուի Հայաստանի համար եւս: Բայց որոհեա՞նք անցեալ եւ ներկայի հանգամանքները այսպիսի բարեկարգ տնօրէնութեան մը հնարաւորութեան նկատմամբ տակաւին լաւատես չեն ընել պէտք, կը կարծենք թէ, հայաբնակ գաւառներու ապահովութեան եւ հայ ժողովրդեան կեանքի անդորրութեան օգտին՝ կառավարութիւնը պէտք է կատարէ գէթ հետեւեալ կարգադրութիւնները.

ա. Նահանգային քննչութեան պաշտօն մը հաստատել:

Ինչպէս պորաքանակներու մարաջախտութեան պաշտօնը վերածուեցաւ բանակային քննչութեան գործին, նոյնպէս կուսակալութեան պաշտօնը վերածուի նահանգային քննչութեան գործին, իրերու այժմեան վիճակին մէջ, կուսակալի պաշտօնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ դիւանական պրադում մը, որ կը բաղկանայ կուսակալութեան ամէն կողմերէ եղած պաշտօնական կամ անհատական, ժողովական կամ ժողովրդական խնդրագիրները մակագրել եւ յանձնարարել: Պէտք է նահանգին կեդրոնական գաւառը եւս կապմէ առանձին կառավարութիւն մը, իսկ կուսակալը իբրեւ ընդհանուր քննիչ, շրջի շարունակ նահանգին բոլոր մասերը, հսկէ եւ հակակշռէ բոլոր գործերու վրայ, եւ իբր լիազօր տնօրինէ եւ կարգադրէ ամէն ինչ, գործադրելով օրէնքն ու արդարութիւնը միայն: Ժողովուրդն այն ատեն պիտի հասկնայ թէ՛ իր վրայ մտածող կառավարութիւն մը կայ արդարեւ, պաշտօնեալք սարսափի պզտցումով եւ ճշտութեամբ պիտի հոգածու ըլլան իրենց պարստականութեանց մասին:

բ. Ժամատարնորդի պաշտօնէից թիւը պէտք է համեմատական ըլլայ ժողովրդեան թուին, եւ համապատասխան տեղային հանգամանքներուն:

Այսինքն առ 2 կամ 300 անձ պէտք է լինի մէկ ոստիկան պինուոր, եւ ա՛յս, ոչ միայն քաղաքներու այլեւ գիւղերու մէջ, իսկ այն վայրերու մէջ, ուր լեռնային դիրքի կամ հաւարակաց հաղորդակցութենէ հեռաւորութեան պատճառաւ, աւազակութեանց կարելիութիւններն աւելի շատ են, պէտք է այս համեմատութիւնը աճի ըստ պահանջելոյ պարագայից: Լաւ է նաեւ որ ձիաւոր շրջիկ ժամատարնորդի մըն ալ գոյութիւն ունենայ նահանգին կարգ մը մասերուն մէջ, որոնք ամէնէն աւելի արկածայից եղած են յաճախ, քոր օրինակ մեր նահանգին մէջ Տարինտի կողմերը Ագջէ տաղ, Ղանդաղի կողմերը, ինչպէս նաեւ Թոգարթի Սանճագին մէջ՝ Տեղիկի եւ Նիքաարի կողմերը, ուր յաճախադէպ եղած են կապնակերպեալ ռճրագործութիւնք:

գ. Ինչպէս պիտոյորութեան, նոյնպէս ժանտարմըրիին եւ փօլիսին մէջ պէտք է պահել բաղկացուցիչ տարրերու համեմատութիւնը:

95-ի հայկական կոտորածներէն վերջ, իբրեւ բարեկարգական ձեռնարկ կառավարութիւնը ընդունած է արդէն քրիստոնեաներէն ալ ժանտարմա եւ փօլիս անուանելու սկզբունքը, եւ այս՝ շատ չափաւոր սահմանի մը մէջ գործադրուած ըլլալով հանդերձ, պէտք է խոստովանել թէ՛ մերթ ընդ մերթ ունեցած է իր օգուտները: Վատահ ենք որ, եթէ տեղացի ժողովուրդներէն՝ իրենց թիւին համեմատութեամբ տեղւոյն վրայ գործածուին միշտ այսպիսի պաշտօնեաներ աւելի թուով եւ աւելի արդար եւ աննկատ ընտրութեամբ, արդիւնքը շատ աւելի մեծ եւ շատ աւելի օգտակար կ'ըլլայ, զիստարարար այնու, որ կառավարութիւնը կը պոռնակայ հետեւելէ հայահազած ուղղութեան մը, որ շատ անգամ այս կարգի պաշտօնէից միջոցաւ կը գործադրուի, եւ յետոյ այնու, որ ինչպէս պիտոյորութեան յայտնի արդիւնքներէն մին եղաւ, մերայինք քաղաքացիական աւելի համարձակ դիրք մը կը առնան այս կարգի պաշտօններու եւս վայելումով:

դ. Պէտք է ընդունուի հաւասար պինաթափութեան եւ կամ հաւասար պինակրութեան սկզբունքը:

Կարգ մը ցեղեր, որպիսիք են՝ մեր կողմերուն համար՝ չերքեպներ, չէչեններ, գարափափաքները եւ այլն սրտօնուած են պաշտօնապէս սպիտակ վէր եւ հրապէն կրելու, իբր թէ պահպանելու համար իրենց ցեղային աւանդական սովորութիւնները, նոյնիսկ քաղաքներու եւ ընկերային վայրերու մէջ, իսկ ընդհանուր առմամբ բոլոր իսլամները կը վայելեն ամէն կարգի դիրութիւն, ամէն տեսակ վէրքեր գործածելու թէ՛ ոչ պաշտօնապէս: Բրիտոնէից համար ոչ միայն յանցանք մըն է այս, այլեւ նոյնիսկ պատճառ դատաւարութեան: Արդ, այս կամ այն տարրին պիտոյորական բնապրները քաջալերելու եւ միւսին պագումները աւելի նկուն վիճակի մէջ պահելու այս քաղաքականութիւնը պատճառ կը դառնայ առեւ պալ եւ պալ անկարգութեանց: Եւ որովհետեւ անցեալ եւ աւանդականացած ստեղծութիւններով իրարու դէմ անսիրելութիւն միայն սնուցած այս տարրերը սպառապիներէն ալ աւելի անտեղութիւններ կրնան ծնել, լաւագոյն կը համարենք որ, հաւասարապէս, ամէնքն ալ պինաթափ լինին, պայմանաւ սակայն ամենափախտ արդարութեամբ ի գործ դրուի այս սկզբունքը:

ե. Պէտք է ջնջել համիտիլէ հեծելապօրքը:

Սահմանադրութեան վերահռչակումէն յետոյ, այս գունդը իր անունը միայն փոխեց, այնպէս՝ ինչպէս որ փոխուեցան անունները այն վայրերուն, որոնք գահընկեց բռնաւորին անուամբ կը կոչուէին: Բայց ինչպէս այդ վայրերը մնացին նոյն, տարրեր նոր անուններու տակ, նոյնպէս նաեւ համիտիլէ հեծելապօրքը թեթեալալէններու նոր կոչումին տակ չդադրեցաւ լինելէ, ծանր պատուհաս մը հայաբնակ գաւառներու մէջ: Բանի որ Օսմանեան վիմուորագրութեան օրէնքը գործադրուեցաւ առ հասարակ, պէտք է որ վերին Հայաստանի քիւրտերն եւ Փոքր Հայքի շրջանակի մէջ գարափափաքներն ալ, որոնցմէ հայթայթուած են այդ գունդին վիմուորները, պրկուին իրենց տեղւոյն վրայ իրենց պիտոյորական ծառայութիւնը անկանոն եւ սանձարձակ կերպով կատարելու վայրագ մենաշնորհէն, հաւասարապէս ենթարկուին կանոնաւոր պիտոյորագրութեան ընդհանուր օրէնքին:

զ. Ոճրագործները պէտք է պատժուին արդարապէս եւ խստիւ:

Վերջին բանի մը տարիներու մէջ մանաւանդ, ոճրագործներու հանդէպ կառավարութեան ի գործ դրած ընթացքը ատէի զանոնք շփացնելու եւ քաջալերելու ծառայած է: Հոս մեր շրջանակին մէջ, Խալիլ Բիֆաթ փաշայի եւ Բէշիդ Աքիֆ փաշայի ուղղամիտ եւ կորովի գործունէութիւնը սկսած է արդէն պատմական եւ նոյնիսկ առասպելական դառնալ: Վառահ ենք որ եթէ հեծեալ ոստիկանութիւնը պարկեշտօրէն կատարէ հետապնդումի իր գործը, այնպէս ինչպէս այդ երկու կուսակալներու օրով կը լինէր, երկիրը շուտով կը մաքրուի առապանքներու խումբերէ: Ար կարծենք նոյնպէս որ այս մասին ատէի գործնական կ'ըլլայ. եթէ ոստիկանական պաշտօնեաները անձնական պատասխանատուութեան ենթարկուին, ինչպէս կ'ընէր՝ ինքնագլուխներէն՝ Բէշիդ Աքիֆ փաշան, եւ եթէ կառավարութիւնը յանձն առնու կեանքի եւ ինչքի տեսակէտով փնտռուց հասուցում կատարել իր անտարբերութեան պատճառաւ խոշտանգուած համայնքներուն կամ անհատներուն:

է. Պէտք է լուծու մտանայ հողային հարցը:

Հայաբնակ գաւառներու անապառտութեան մէրթ պատճառ եւ մէրթ հետեւանք դարձած այս խնդիրը, ամէնէն փափուկ հարցն է, եւ արժանի վերջին ծալը պրոշտոր նկատառման: Գրաւուած հողերուն մէջ կան ոմանք, որոնց յետոյ դարձուիլը անկարելի պիտի ըլլար ներկայ օրէնքներու գործադրութեամբ, կան ուրիշներ որոնց համար օրէնքին միմիայն գործադրութիւնը բաւական պիտի ըլլար, կան դարձեալ այնպիսիներ, որոնք նոր հակառակութիւններու կրնան ծնունդ տալ: Կառավարութիւնը պէտք է դրամ, փնտռական ուժ, տեղական արդեցութիւններ եւ բարոյական միջամտութիւններ հաւասարապէս տրամադրելի ընէ կեդրոնէն ուղարկուած եւ տեղական մարմիններէն աջակցուած խառն յանձնախումբի մը միջոցաւ, կարճ ժամանակի մը մէջ վճռականօրէն վերջացնելու համար այս խնդիրը:

ը. Պէտք է ամբողջացնել դատարանական կարմակերպութիւնը:

Մեր նահանգին մէջ կան տակաւին տեղեր, ինչպէս Թորաւո, Շ[ապին]-Գարահիսար, իրենց բոլոր գապաներովը եւ մեր կեդրոնական սանճագի գապաներուն մեծագոյն մասը, ուր դատարանական կարմը կը պակսի բոլորովին կամ շատ անուանական բան մըն է միայն: Հարկ է որ տեղացիները չգործածուին իբրեւ դատաւոր, վարձատրուին լիաթոշակ, որպէսպի կաշառքի ակնկալութիւնը նուազի, ամէն ազգէ անձինք անխորաքար կոչուին այդ պաշտօնին, դատական քննչութեան պաշտօնը ոչ միայն նահանգային այլ նաեւ գաւառային շրջանակներու մէջ գոյութիւն ունենայ եւ շրջիկ դատարան մը կարգ մը խնդիրներ եւ դատեր ուսումնասիրէ եւ վճռէ տեղւոյն վրայ նոյնիսկ, վստայի վկաներու տեղափոխութեան եւ խնդրոյն ծնունդ տուող միջավայրի եւ այլ հանգամանքներու անգիտութեան եւ այս կարգի զանազան դժուարութեանց պատճառաւ է, որ չի գործադրուիր արդարութիւնը: Նոյնպէս դիւրութիւններ պէտք է տրուին, որպէսպի դատական գործերու մէջ մանաւանդ, խնդրարկուները հասկնան եւ հասկցուին իրենց մայրենի լեզուաւ, որովհետեւ գրեթէ միշտ գիղացիք մանաւանդ ասկէջ է որ կը կորանցնեն իրենց իրաւունքը:

թ. Պաշտօնէից թիւը պէտք է համեմատական ըլլայ բաղկացուցիչ տարրերու թիւին:

Կառավարութիւնը հաւասարութեան սկզբունքը արդարապէս կը գործադրէ միմիայն ընտրութեանը մէջ այն յանձնախումբերուն, որոնց պաշտօնն է հանգանակութիւն կամ նպաստահաւարութիւն կատարել: Յատկ եւ ծիծաղով կը դիտենք միշտ որ այսպիսի պարագաներու մէջ միմիայն

քրիստոնեայք իսլամներուն հետ հաւասար աթոռ կ'ունենան: Թէ՛ քաղաքային, թէ՛ դառա[կան], թէ՛ ուտիկանական եւ թէ՛ եղնական եւ թէ՛ դիւանական պաշտօնէից մէջ քրիստոնէից թիւը աննշամարեղի ըլլալու չափ աննշան է: Թէեւ մեզ համար տեսակէտով մը փափաքելի է անշուշտ որ մերայինք պետական պաշտօններէ աւելի առեւտրական եւ աշխատական ասպարէշներու մէջ յառաջանան, բայց միեւնոյն ժամանակ ստիպողական է անշուշտ որ թէ՛ ժողովրդային ընդհ[անուր] օգուտի եւ թէ՛ ազգ[ային] արժանապատուութեան տեսակէտով մերայինք եւս հաւասարապէս ունենան իրենց դիրքը, պետական պաշտօնէութեան բոլոր ճիւղերուն մէջ, քանի որ ո՛չ ընդունակութիւնը եւ ո՛չ յարմարութիւններն է որ կը պակսին առ այդ:

ժ. Կառավարութիւնը պէտք է գործադրէ Առաջնորդարանի կողմէ՝ իր իրաւասութեան սահմանին մէջ՝ տրուած որոշումները, երբ հարկ ներկայացուի:

Բանի որ Ազգ[ային] Սահմանադրութիւնը մաս կը կապմէ Պետական Օրէնագրքին, ինչպէս պետական դատարանի մը կամ ժողովի մը կողմէ տրուած որոշում, նոյնպէս ազգային առանձնաշնորհմանց սահմանին մէջ եղած ռեւէ խնդրոյ մասին տրուած որոշում, որ կը բղխի ազգ[ային] Սահմանադրական ժողովէ մը, երբ իր կողմէ գործադրուիլն անկարելի ըլլալով՝ առաջնորդական թագրիւրով կը ներկայացուի կառավարութեան, պէտք է սա գործադրէ, զայն, առանց ասոր, առաջնորդական կամ ազգ[ային] իշխանութիւնը ո՛չ միայն կառավարութեան եւ օտարներու ալ նոյնիսկ իրեններուն առջեւ կը կորանցնէ իր ապրեցութիւնը, ունենալով միմիայն իրաւաբանական նշանակութիւն, զորիկ պատժական ապրումութենէ: Եղած են պարագաներ՝ ամուսնական, որբերու ժառանգութեան եւ թողօններու կարգադրման խնդիրներ, որոնց համար կառավարութիւնը ինքզինքը պարտաւոր չէ պզտցած գործադրել մեր տնօրէնութիւնները, մեր «ներքին գործերուն չմիջամտելու» փարիսեցիական ձեւարանութեամբ:

ժա. Պէտք է վերջ տալ իսլամացնելու արարքներուն:

Պատմական ատուգութիւն մըն է թէ թուրք ցեղին թուական աճումին միջոցներէն մէկը եղած է անցեալին մէջ, ոչ-իսլամ ժողովրդային ցանցուածներուն բռնի եւ խմբովին իսլամացումը: Այդ երեսոյթը թէեւ կորանցուցած է իր նախկին ընդհ[անուր] թափը, բայց դեռ կը պահէ իր մասնաւոր, այլ յաճախադէպ, իրականութիւնը: Եւ ցաւալին այն է մանաւանդ, որ ամէնէն տխուր առիթները կը շահագործուին այդ նպատակին համար: Այս տեսակէտով դեռ ամէնուս յիշողութեան մէջ թարմ են կիլիկեան աղէտքին միջոցին կատարուած կրօնափոխութիւնները: Ստոյգ է որ մերայինք, շատ հապուսդէպ պարագաներու մէջ, տնտեսական եւ երբեմն ամուսնական եւ նոյնիսկ տոբական պզտցումներով կանաւ կը մղուին կրօնափոխութեան: Բայց շատ աւելի յաճախադէպ են այն պարագաները, յորս բռնի կը յափշտակուին անոնք: Վասնիկ այն թուրք երիտասարդը որ քրիստոնեայ աղջիկ մը կ'առնու կնութեան, պէրժ կը մնայ փնտրողութենէ ետեւ: Արդ, որպէսիկ կրօնի սպառնութեան սկզբունքը յարգուի սպողարութեամբ, պէտք է որ ոչ միայն ջնջուին այդ դիրքութիւնները, այլ նաեւ ինքնաբերաբար կատարուած կրօնափոխութիւններու պարագային, ենթական յանձնուի Առաջնորդարան, աւելի սպասօրէն եւ անկաշկանդ կերպով համոզելու եւ խրատելու զայն:

Առանց շեղելու առաջադրեալ հարցէն, կը փափաքինք ներկայացնել նաեւ հետեւալ առաջարկութիւնները, որոնք կը կարծենք թէ գլխ անուղղակի կերպով յարաբերութիւն ունին անոր հետ:

ծր. Պէտք է պօրքը ծառայեցնել տալ իր տեղոյն վրայ:

Որչափ գոհ կը թուի ըլլալ ժողովուրդը փնտորական ծառայութենէն, նոյնչափ դժգոհ է, եւ իրաւամբ, փնտորական բոլոր շրջաններու մէջ՝ այլուր փոխադրուելու անպատեհութիւններէն, որոնցմէ յառաջ կու գան ընտանեկան կեանքի, երկրագործական եւ առեւտրական գործերու մերթ փչացում եւ յաճախ խանգարում: Չենք կրնար պահանջել անշուշտ, որ պատերապսի պարագային նահանգի մը պօրքը չտեղափոխուի այլուր, բայց կը խորհինք թէ ոչինչ անպատեհութիւն կայ որ երիտասարդները իրենց փնտորական կրթութիւնը ստանան իրենց տեղոյն վրայ: Այս կարգադրութիւնը թէ՛ աւելի եւս սիրելի պիտի դարձնէ փնտորական կեանքը, եւ թէ՛ նոյն ատեն առաջքը պիտի առնուի հիւանդութեանց եւ անխնամ կենցաղի անպատեհութիւններէն յառաջ եկած այն թշուառութիւններուն, որոնք տարաշխարհիկ կեանքի հետեւանքն են, եւ որոնք ա՛լ աւելի անհանդուրժելի կը դառնան փնտորական կենցաղի յայտնի խտրութիւններուն պատճառաւ:

Հոս կրնանք յիշել նաեւ փնտորական ծառայութեան ժամանակը կարճելու պէտքը, որ այնքան առիւթողական պահանջ մը դարձած է այլեւս, ինչպէս նաեւ փնտորներու ապրելակերպի անհանդուրժելի վիճակը, հայաբնակ գաւառներու մէջ: Այս օրերուս տակաւին նոյնիսկ, տեսանք կարգ մը հայ փնտորներ, որոնք Բումելիի պօրաբաժիններուն մէջ կրթուած էին, եւ շատ գոհ կ'երեւէին իրենց աջնտեղի կեանքէն, մինչդէռ այս կողմերու պօրաբաժիններու մէջ ծառայութեան կանչուած փնտորներ չափապանց դժգոհ են, անսարքութեան, անկարգութեան եւ այս կարգի տրտունջներով: Որպէսպիսի մեր երիտասարդները չխրոչին փնտորութենէ, եւ այս պատճառաւ չկրեն փախուստի ծանր հետեւանքները, որպէսպիսի հեռանաւն դէպի արտասահման, եւ այս կերպով չսանալացնեն իրենց տունն ու հայրենիքը, հարկ է որ սիրելի եւ տանելի գործուի փնտորական կեանքը: Երեւր այնպիսի հանգամանք մը ստացած են, որ չենք կարծեր թէ կը սխալինք, երբ մտածենք թէ կառավարութիւնը խորապէս գոհ է գուցէ հայ երիտասարդներու գունդագունդ իրենց հայրենիքէն դէպի արտասահման հեռանալու շարժումէն, քանի որ այդ կերպով, մեր միջոցաւ նոյնիսկ, այսպէս կը պարպուի Հայաստանը հայերէն:

ժգ. Կրթական տուրքի մեր բաժինը պէտք է տրուի առաջնորդարաններու:

Թէեւ հարստահարութիւններու ինդրին չի վերաբերիր այս հարցը էապէս, բայց որոհեալեւ կառավարութիւնը յանուն կրթութեան ահագին գումար կը զանձէ ժողովուրդէն եւ կրթութեան համար շատ չնչին բան մը միայն կը ծախսէ, իրաւունք է ըսել թէ ինք կառավարութիւնն է նոյնիսկ, որ այս տեսակէտով կը հարստահարէ ժողովուրդը, անկէջ առնելով տուրք՝ լանիքաւի, քանի որ չի գործածեր պայն իր նպատակին:

Գիտենք թէ համալսարանական եւ բարձրագոյն կրթութիւնը պետական է, եւ կառավարութեան կը պատկանի այդ մասին կառաւարուելիք ծախսերը հոգալ, բայց որովհետեւ նախակրթութիւնը ազգային է խրաքանչիւր բաղկացուցիչ տարրի համար, պէտք է խրաքանչիւրը ինք մատակարարէ իր նախակրթութեան ծախքը: Արդ, կառավարութիւնը որ կը զանձէ մեր կրթական ամբողջ տուրքը, բարձրագոյնին համար յատկացնելով մեծէ ստացածին կէտը, պէտք է մեզի վերադարձնէ միւս կէտը, որպէսպիսի անով կարող ըլլանք հոգալ մեր նախակրթութեան ծախքերը, եւ որպէսպիսի կրթական համաձայնութիւն անխրական եւ անհեթեթ քաղաքականութեան պատրուակով մեր նախակրթութեան գործը չփոխանցուի, պէտք է հաճեցնել կառավարութիւնը որ յարգելով ազգային

Մահամնասորությունը եւ եկեղեցական առանձնաշնորհումներով մեզ տրուած իրաւունքները, թող տալ որ Առաջնորդարաններու միջոցաւ կառավարուին եւ մատակարարուին մեր վարժարանները: Իսկ այս բանին համար յոյժ անհրաժեշտ է որ կրթական տուրքի մեր բաժինը յանձնուի Առաջնորդներուն եւ անոնց ձեռքով՝ պատկանեալ մարմիններուն:

ժդ. Փակեղէ, առաջ տեղեկագրիս այս առաջին մասը, անդիմադրելի մղում մը կը կր զգանք մեր մէջ յայտարարելու թէ, երկրին հարստահարութեանց, անարդարութեանց եւ անկանոնութեանց պիտի չկրնայ վերջ տալ կառավարութիւնը մինչեւ որ ամէն կարգի պաշտօնատանց մէջ չգործադրուին երոպական ճշտութեան եւ խառութեան սկզբունքն ու մեթոդն, իսկ այս բանին համար անհրաժեշտ է ներկայութիւնը ամէն պաշտօնատան մէջ անկաշառ, կարող եւ մարդասէր երոպացիի մը: Հանրային պարտուց վարչութեան եւ Օսմիանեանի դրամատան կարնը, ճանապարհներու շինութեան եւ քանաքան շահադիտական մեծ ձեռնարկներու առթիւ գործածուած երոպացիներու աշխատութիւնը ընդհանրացուցած եւ արմատացուցած են ո՛չ միայն քրիստոնէաւ պղեւ մահմետական ողջախոհ դասակարգին մէջ սա գաղափարը թէ, երոպական կանոնադրութեանց շնորհիւ միայն կարելի պիտի ըլլայ բարեկարգել այս երկիրն, այսինքն ի սպառ անհետացնել ժողովրդին տառապանքի բոլոր շարժառիթները:

Չենք զիտել թէ մեր այս աննկատօրէն անկեղծ եւ երկրին յառաջդիմութեան համար անվերապատօրէն բարի այս բաղձանքները ինչ ստորձանով եւ որչափ ժամանակի մէջ պիտի կարենան իրականանալ, բայց կը խորհինք թէ մեր պարտքն է միշտ անորդադառնալ մեր պահանջներու վրայ եւ յանուն այն իրաւանց կոր մեր պատմութիւնը եւ ժամանակի ոգին կու տան մեզի սորդարապէս եւ սպնտօրէն մղել մեր ազգային գոյութեան կռիւը, խաղաղ եւ օրինական բոլոր միջոցներով, ցոյց տալով պետութեան թէ ինչ պէտք է ընէ ինք, իր վառքին ու բարգաւաճմանը երկար դարեր այնքան հաւատարմօրէն ծառայած հալ ժողովուրդին անդորրութեանը համար:

Մեր փորձառութեան փոքր ի շատե՛ մեզ թելադրած գաղափարների պապէս յայտնելէ վերջ ի մասին կառավարութեան պարտականութեանց կ'անցնինք Չեր Բարձր Սրբապետութեան շրջաբերականի մէջ յառաջ բերուած երկրորդ խնդրոյն՝ այսինքն թէ, ի՞նչ պէտք է մենք ընենք ազգովին, մեր գոյութեան եւ ազգային կեանքի բարելաւման համար:

Բ

Խոստովանիլ պարտինք թէ բանի մը դարել յաջողութեամբ բռնապետական լուծի տակ ապրած լինելով, եւ սկիսքէն ի վեր ասիական քաղաքակրթութեան ծանր եւ մթին միջավայրի մը մէջ ապրած ըլլալով, մեր ժողովուրդը վաղուց կորսնցուցած է քաղաքական, կամ աւելի ճիշտ քաղաքացիական ըմբռնումը կեանքին: Այդ, առանց անջատողական գաղափարներու, որոնց տխուր հետեւանքները չափէն աւելի կրեցինք ժամանակէ մը ի վեր, պէտք է ջանալ մշակել մեր ժողովուրդին բոլոր խաւերուն մէջ քաղաքացիական կեանքի հասկացողութիւնը: Այդ բանին համար մեր ազգային իշխանութեան պաշտօնական կեղրոնը, ի Տաճկաստան Պատրիարքարանը լինելով, պէտք է նախ հոն գոյութիւն ունենայ այդ գաղափարը եւ անոր միջոցաւ մեր բոլոր Առաջնորդարանները տարածեն ամբողջ թրքահայ ժողովրդեան մէջ ազգային քաղաքականութեան մը որոշ եւ առողջ ուղղութիւնը: Իրաց այժմու կացութեան

մէջ ամէն Առաջնորդարան կարծես ունի իր ուրոյն եւ պատահական ուղղութիւնը աւելի կամ նուազ չափով մը այս կամ այն հոսանքին կամ ապրեցութեան համեմատ ձեւակերպուած: Պատրիարքարանը իբրեւ գլուխ եւ կեդրոն ապգային քաղաքականութեան, ինք պէտք է ղեկավարէ ամբողջ կարգը, իրմէ ներշնչուած եւ իրմով նախ գործադրուած որոշ ծրագրով եւ ուղղութեամբ:

Բացայի եւ հպատակի մեր դարաւոր ընդարմացումէն դեռ նոր արթնցած, ալժմ ունինք բաւական դիւրութիւններ գաւառներու մէջ իսկ գործադրելու: Պատրիարքարանի կողմէ մեզ ցուցուելիք մի որեւիցէ այդպիսի ուղղութիւն, միայն, որպէսի կարելի ըլլայ, առանց ներքին պաշտօնակոտումներու, մշակել ապգային եւ քաղաքացիական լուրջ դրութիւն մը կը խորհինք թէ հարկ է դիմել ի մէջ այլոց հետեւեալ միջոցներուն.

ա. Ապգային հատուածներու միջեւ յարաբերութիւնները ամրապնդել:

Բացի դաւանական անհամաձայնութիւններէ, որոնք վերջապէս մուտ գտած են ա՛յ, ապգային քանի մը մասերուն մէջ, կան ինչ ինչ կողմեր, որոց փրայ անկարելի չէ համաձայնիլ. ասոնք են գլխաւորաբար. Ապգային կրթութեան, ապգ[ային] ներքին բարեգործութեան, ապգ[ային] ոգւոյ մշակութեան եւ վերջապէս ապգ[ային] քաղաքականութեան հարցեր: Առաջնորդարանները անկախաբար իրենց եկեղեցական եւ կրօնական հանգամանքէն, արտօնեալ պէտք է ըլլան բարոք յարաբերութիւն մշակելու ապգային հատուածներու պաշտօնական մարմիններուն հետ կամ, աւելի ճիշտն ըսելով, քաջալերելու՝ հետպիտէ աւելի ընդարձակ սահմանի մը մէջ նշմարուած դէպի ապգային մայր Կանգունածը ուղղուած համակրութեան այն ոգին, զոր այդ հատուածները սկսած են արդէն ցոյց տալ: Իսկ այդ համակրական վերաբերմունքը փոխադարձաբար աւելի հիմնական եւ պաշտօնական ձեւի մը վերածելու համար անօգուտ չէ, եւ գուցէ կարեւոր է նոյնիսկ, որ սահմանադրական տեսուչ Խորհուրդներու եւ կրթական Մարմիններու մէջ ընդունուին այդ հատուածներուն պատկանեալ կարող եւ հայրենասէր ապգայիններէն: Ապգային կեանքի վերահաս կապնալուծութեան առաջքը առնելու եւ ներքին բարոյական ուժեղացման անհրաժեշտ միջոցներէն մէկն է այս, մեր կարծիքով: Եւ որպէսի գաւառական շրջանակներու մէջ այս ձեռնարկը աւելի յաջող եւ ապահով արդիւնքի մը կարենայ յանգիլ, լաւ է որ Ապգ[ային] Կեդրոնական Վարչութիւնը, իր շրջանակին մէջ իսկ նախ, նուիրագործէ եւ իրագործէ այս սկզբունքը:

բ. Առաջնորդարաններու միջեւ յարաբերութեանց կապերը ամրապնդել:

Ապգ[ային] Գաւառ[ական] իշխանութիւնները պատահական առիթներով է միայն որ իրարու հետ յարաբերութեան մէջ կը գտնուին, այսինքն՝ երբ պէտքը պահանջէ, ամուսնական, ժառանգական, ուսուցչական եւ այլ այսպիսի պատեհութիւններով է որ Առաջնորդարանը կը հաղորդակցին միմեանց հետ: Կարգ մը խնդիրներու մէջ, զոր օրինակ, փնտրութեան, եկեղեցական կրթութեան, ընտանեկան բարոյականի, դպրոցական ծրագիրներու եւ հաւարական այլ եւ այլ խնդիրներու մասին փրար լուսաւորելու եւ գաւառական միջավայրին համեմատ ամէն հարց պարզաբանելու եւ ըստ այնմ Պատրիարքարանի վճռական տնօրէնութեանց ենթարկելու համար, լաւագոյն է անշուշտ, որ Առաջնորդարանները - գոնէ անոնք, որ աշխարհագրական նոյն գօտիի մէջ կը գտնուին - իրարու հետ մշտական եւ կապնակերպեալ յարաբերութեան մը մէջ լինին: Թէ, այս կարգի յարաբերութենէ մը ամենամեծ

օգուտներ միայն կրնան սպասուիլ, ներկայիս նման քաղաքական տաճնապալից ժամանակներու մէջ, երբ՝ անհրաժեշտ հարկ կայ որ ժողովուրդին ապգային վարչութեան պատասխանատուութիւնը ունեցող մարմինները իրապէկ ըլլան եւ իրապէկ ընեն պիտար ժամանակին եւ պարագայից բոլոր պէտքերուն եւ պահանջներուն, այս մասին աւելորդ իսկ է տարակուսել:

Իսկ որպէսյի Առաջնորդարաններու այս յարաբերութեանց գործը որոշ եւ օրինական վիճակ մը կարենայ ստանալ, հարկ է որ ապգային Պատրիարքարանի միջոցաւ պատրաստուած եւ պարտադրուած հրահանգի մը համեմատ կատարուի այդ:

գ. Պատրիարքարանի եւ Առաջնորդարաններու միջեւ եղած յարաբերութիւնները մշտական եւ կանոնաւոր ձեւի վերածել:

Թէեւ գոյութիւն ունին Պատրիարքարանի եւ Առաջնորդարանաց միջեւ յարաբերութիւնը, բայց աւելորդ չի լինի յայտնել թէ ասոնք եւս յաճախ պատահական, այսինքն պէտքերու առթիւ պաշտօնաւոր պահանջներու համեմատ միայն կը կատարուին: Այս կերպը պահելով եւ շարունակելով հանդերձ, անհրաժեշտ է որ Առաջնորդարանը շարժական տեղեկատուութեամբ եւ ամէն կարգի խնդրոց, մանաւանդ ապգային կեանքի հետ լուրջ վերաբերութիւն ունեցող հարցերու մասին, գրեթէ օրագրական ծանօթութիւններով ապգային իշխանութեան կեդրոնը իրապէկ ընեն ժողովուրդին գաւառային կեանքին: Միւս կողմանէ Պատրիարքարանը պարտի իրենց յարմար դատած միջոցներով, բայց կանոնաւոր եղանակաւ, գէթ ամիսն անգամ մը իր վերին հսկողի իրաւունքն ու պարտականութիւնը ի գործ դնել, քաղաքական կեանքի կեդրոններէ, այսինքն մայրաքաղաքէն հեռու շրջանակներու մէջ ապրող գաւառային իշխանութեանց թելադրելով, վեկուցանելով եւ հրամայելով այնպիսի տնօրէնութիւններ, զորս ընել կը պարտադրեցնեն օրուան կեանքը, ժամանակին պէտքը եւ նոյնիսկ գաւառներէն ստացուած տեղեկութեանց արդիւնները:

Այս մասին մեր միտքը աւելի պարզելու համար չենք քաշուիր ըսել թէ եղած են պարագաներ, ինչպէս Օսմանեան Սահմանադրութեան վերահռչակումի եւ կիլիկեան աղէտի տարիներուն, յորս Պատրիարքարանէ իպուր սպասուած եւ չստացուած հրահանգներու անգոյութեան առջեւ, հարկադրուած ենք դիմելու կա՛մ հիւպատոսական, կա՛մ միախոնարական եւ կա՛մ երբեմն նոյնիսկ քաղաքային կուսակցութեանց եւ յաճախ վաճառականական թղթակցութեանց աղբիւրներու, օրուան կացութիւնը ըմբռնելու եւ ըստ այնմ մեր դիրքն ու դրոյթիւնը ձշտելու համար:

Թէ այս կարգի յաճախ իրարու հակասող եւ շփոթ տեղեկութեանց առջեւ՝ ինչպիսի վիճակի մը կը մատնուի Գաւառ[ական] Ապգային մարմին մը, որ իրեն յանձնուած ժողովուրդի մը պատասխանատուութեան հոգն ու կոչումն ունի, եւ այն՝ կեանքի ճգնաժամային պահերուն մէջ, այնպիսի միջավայրերու մէջ, ուր անցեալ արհաւիրքներու վերյիշումն իսկ լոկ կը վիատեցնէ ամէնքն, դժուարին չէ կարծենք մակարերել:

դ. Ապգային քաղաքական կուսակցութեանց հետ խորհրդակցիլ, ի հարկին:

Որչափ ուղիղ է ընտրուել թէ Ապգ[ային] քաղաքական կուսակցութիւնը կարճապէս եւ պաշտօնապէս պէտք չէ միջամտեն ապգային պաշտօնական Մարմնոյ գործերուն, նոյնքան բանաւոր է նկատել թէ՛ պարագաներ կան, յորս անուրանալի է այդ կարգի Միութեանց օժանդակութիւնը ապգային իշխանութեան: Տակաւին միտքերու մէջ թարմ են Կիլիկեան աղէտի եւ ուրիշ սարսափի օրերու միջոցին անոնց մատուցած ծառայութիւնները՝ ժողովուրդը

արտապնդելու առթիւ, բանիւ եւ գործով: Միայն, պէտք չէ մոռնալ նաեւ թէ՛ անոնք այդ օժանդակութիւնը կարող եղան կատարել, երբ յաջողեցան նախ իրենք համաձայնիլ իրարու հետ, եւ յետոյ համակերպիլ Ազգ[ային] Էջիւանութեանց ուղղակի կամ անուղղակի թելադրութիւններուն, յօգուտ ժողովրդեան կեանքի պահպանութեան:

Հոս չենք ուզեր յիշել այն ծառայութիւնները, զորս կրնան անոնք ընել, եթէ խնամուն ողջնութեամբ շարժին միշտ ազգային կրթութեան եւ ժողովրդային լուսաւորութեան տեսակետով, այլ կը բաւականամանք պահանջուի միայն թէ՛ այս կուսակցութիւնը կարող են օգուակար ըլլալ շատ գեղեցիկ կերպով՝ ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան եւ քաղաքացիական քաջութեան գործին մէջ, եթէ Առաջնորդարանը կարողանան ապրել իրենց վրայ անվերապահ, անկողմնակալ եւ - հարկ է աւելցնել - ոչ կուսակցական անսպասի ոգիով մը որ ճշգրիտ արտապայտութիւնը ըլլալ ազգային՝ ընդհանուր, եւ՝ այսպէս ըսենք «ուղղափառ» պահանջն:

Պէտք է ուրեմն շատ չտեսնուի Ազգային Մարմիններուն, երբ ի պահանջել հարկին, պէտք պզան անոնք, միշտ չափաւորութեան եւ ուղղանորթութեան սահմանին մէջ անշուշտ յարաբերութիւն ունենալ այդ Միութեանց հետ:

ե. Օտարապզի քաղաքային կուսակցութեանց հետ մշակել յարաբերութիւն:

Օսմ[անեան] Սահմանադրութեան վերածոշակու մէն անմիջապէս յետոյ եւ հետպիտեռ, գաւառներու մէջ գոյութիւն առին պանապան օտարապզի քաղաքական կուսակցութիւններ: Հոս տեղը չէ մոտածել, թէ անոնք որչափ հաւատարմօրէն ծառայեցին իրենց կոչումին, առուգութիւնն այն է սակայն, որ անոնք շատ հարապատ կերպով կը ներկայացնեն մոսպնութիւնը այն միջավայրերուն, ուր ծնան իրենք, եւ այն դրութեան, որ կապնակերպեց զիրենք: Այդ, թէ՛ օգտուելու այն բարի տրամադրութիւններէն զորս կրնան ունենալ, արդարեա այս կուսակցութեանց անդամներէն սակաւք ոմանք, եւ թէ, պզուշանալու համար այն յոռի եւ ցաւալի պատահականութիւններէն, զորս կրնան խորիկը եւ կատարել այս կուսակցութեանց պատկանողներու գուցէ, մեծագոյն մասը, Առաջնորդարանը իրենց յարմար երեւցած միջոցներով պէտք է, յարաբերութիւն ունենան այդ կարգի Միութեանց հետ եւս, անշուշտ ոչ-պաշտօնական հանգամանքներով:

Թէ որչափ գործնական է այս մոտածումը, գէթ մեզ համար պարզ է, թաւ բաւականին, մօտաւոր անցեալի ապացոյցները ունենալով տակաւին մեր առջեւ:

զ. Շրջանկատ արթնանորթութեան պէտքը:

Կուսակցութեանց շրջանակէն դուրս կը մնան օտարապզի ամբոխին՝ կառավարութեան, պիւնտորականութեան եւ ժողովրդեան բարձր ու միջակ շրջանակները: Առաջնորդարանը միջոցներ պէտք է ունենան միշտ ուղղակի եւ պաշտօնական եղանակներով անշուշտ, յարաբերութիւն մշակել անոնց հետ: Հիմակ մանաւանդ, որ օտարապզի քաղաքային կուսակցութեանց վարկը եւ ժողովրդային համարումը չէ մնացած իր նախկին դիրքին մէջ, այս վերջին շրջանակները ա՛յլ աւելի կարեւոր նշանակութիւն մը ստացած են, ժողովուրդին հաւարական կեանքին ու գործունէութեան համար:

Գիտակ ըլլալու համար ժամանակին կացութեան, կարեւոր ըմբռնելու համար ժողովուրդին բոլոր խաւերուն տրամադրութիւնները, կարեւոր որոշելու համար քաղաքական այն ուղղութիւնը, որուն համեմատ կառավարութիւնը կը

վարէ, հանրային կարծիքը, յաճախ յոյժ գաղտնապէս եւ որմէ կ'ապրուի նամանաւանդ Կինուորականութեան եռանդը, անհրաժեշտ է որ Ապգային Մարմինները կարենան փափկութեամբ եւ մեծ զգուշութեամբ մշակել յարաբերութիւն այդ շրջանակներուն հետ:

է. Բաղաքացիական գիտակցութիւն մշակել ընդհանուր ժողովուրդին մէջ:

Ամենէն տխուրը զգացումը, որ մեր ժողովուրդը պահած է երկար ատեն ատորմացած վիճակի մը մէջ, հպատակի «րապա»յի գաղափարն է եղած, թէպէտ Կինուորական ծառայութեան մասնակցելնէս ի վեր այդ զգացումը բարեփոխուած է փոքր ի շատ, բայց վերջապէս լուրջ ջանքերու պէտք կայ տակաւին, հասկցնելու համար ժողովուրդին իր իրաւունքն ու պարտականութիւնները՝ հանդէպ պետութեան: Այս բանին համար օգտակար եւ կարեւոր են անշուշտ ապդարարութիւններ եւ նոյնիսկ դասախօսութիւններ, բայց ամենակարեւոր է որ ուղղակի ժողովուրդին կեանքին հետ առնչութիւն ունեցող, զոր օրինակ Կինուորագրութեան, ժառանգորդութեան, արքունի տրոց, տասանորդի եւ այլ իրաւական եւ պատժական օրէնքները՝ ապգային իշխանութեանց կողմէ նոյնիսկ թարգմանուելով մատչելի պայմաններով հրատարակուին եւ տրուին ժողովուրդին:

Թէեւ գուցէ անպատեհ է ատեցնել, բայց ատելորդ չնկատուի թող ըսել թէ այս կարգի հրատարակութիւնը նիւթական տեսակէտով ռեւէ ծանրութիւն չեն պատճառէր ապգային պիտճէին, թերեւս ընդհակառակն, այնքան մեծ է անոնց պէտքը եւ այնքան շատ ժողովուրդին փափաքը, քանոնք ունենալու համար:

ը. Հայ գիղացի ժողովուրդը գիտակ ընել քաղաքային հանգամանքներուն:

Տեսնուած է յաճախ որ քանաքան շրջանակի օտարապցի անձինք մանաւանդ, նպատակաւոր սուտեր տարածայնած են գիղացի ժողովրդեան մէջ, քաղաքական կացութիւնը իրականէն տարբեր գոյնի տակ ցուցունելով, ասկէջ առաջ եկած են այլ եւ այլ անպատեհութիւններ, յուլում, արտագաղթի շարժումներ եւ այլն:

Առաջնորդարանք պէտք է կա՛մ կեղրոն հրաւիրելով գիղացի քահանաները եւ գլխաւորները եւ կա՛մ շրջաբերական գրութեանց միջոցաւ պէտք տեսնուած ժամանակ տեղեկութիւններ հաղորդեն գիղական հասարակութեանց, ժամանակի հանգամանքներու մասին, թէ՛ զգուշացնելու համար Կիրենք անդէպ երկիւղներէ, թէ՛ պրոտապնդելու համար Կիրենք փափուկ պարագայից առջեւ եւ թէ՛ այս կերպով վերջապէս տեղի չտալու համար այնպիսի վիճակներու, որոնք կը մնասեն ժողովուրդին բարօրութեան եւ անդորր կեցութեան:

Այս պէտքը այնքան ատելի անհրաժեշտ կը դառնայ գաւառային այն շրջանակներուն համար, որքան ասկաւաղէպ է հոն, լրագրաց մուտքը եւ մեծ կեղրոններու հետ յարաբերութեանց առիթը:

Ասոնք են մեր տեսութեամբ, գլխաւորաբար այն միջոցները, որոց գործադրութիւնը կարեւոր է, որպէսզի գաւառացի հայութեան ապգային կեանքը նկարնապէս լինի ուժեղ, զգաստ եւ արթուն, ընդհանրապէս ռեւէ ժամանակի համար, եւ մասնաւորապէս վտանգաւոր նկատուած ատեններ:

Ներկայ հարստահարական պատահարներու հանդէպ ասոնք անուղղակի միջոցներ են անշուշտ, քանոյի իբրեւ ներքին կապակերպութեան եւ քաղաքացիական քաջութեան ստուարող պայմաններ ընդհանուր դարման մը

միայն կրնան հայթայթել անոնք այդպիսի ցաւալի արկածներու առջեւ, որոնք, պէտք է խոստովանիլ, որչափ արդիւնք են արտաքին կանխանկատեալ դիտումներու, նոյնքան հետեւանքն են նաեւ ներքին վատուծութեան, այսինքն քաղաքացիական ինկած կեանքին:

Ներկայ հարատահարչական անկարգութեանց դէմ ապգովին ինքզինքնիս պաշտպանելու միակ միջոցն է, ըստ մեզ, հետեւեալն.

թ. Գիւղերու մէջ հայ պահակներու, եւ քաղաքներու հայ թաղերուն մէջ գիշերային հայ պահակներու կազմակերպութիւն:

Այս մասին աւելորդ կը տեսնենք պատճառաբանեալ ապացոյցներ յառաջ բերել, նկատելով որ խնդիրը չափաւանց պարզ է, եւ պէտքը՝ հարկեցուցիչ: Միայն աւելորդ չլինի յիշել անցողաբար, թէ այս կարգի պահակներու եւ պահնորդներու հաստատումը պէտք է պաշտօնապէս ճանչցուի պետութենէն, եւ նոյնիսկ անկէջ հայթայթուի անոնց համար կարեւոր նկատուած պէնքն ու պիտոյքները, քանի որ այս մասին երբ տարբեր կարգադրութիւններ լինեն, կրնան սիւալ հասկացողութեանց եւ անպատեհութեանց ծնունդ տալ:

Այս ամէնէն դուրս ինքնապաշտպանութեան կամ ինքնօգնութեան համար, կարելի է եւ կարեւոր նոյնիսկ, պարագայից համեմատ կատարել տեղւոյն եւ միջավայրին յարմար կարգադրութիւններ, որոց մասին աւելորդ կը յանարինք խօսել հոս, քանի որ ժամանակն ու պարագաները միայն կրնան թելադրել այդ ամէնը:

Վերջացնելով մեր տեղեկագիրը, չունինք յաւակնութիւն ամբողջովին պատկերացուցած ըլլալու մեր պէտքերն ու պահանջներն, բայց կը խորհինք թէ՛ ըսինք անկեղծութեամբ եւ անվերապահ կերպով, ինչ որ մեր առօրեայ կենաց պցացումը եւ մեր պաշտօնավարութեան փորձառութիւնը ըսել տուին մեզ:

Տեղեկագրիս Բ բաժնին մէջ կատարած թելադրութիւններէն մէկ քանին գործադրուած են շատ անգամ, մեր շրջանակին մէջ, եւ գոհացուցիչ արդիւնքի իսկ յանգած, իսկ միւսները, ինչպէս նաեւ այն ամէնքը զորս ներկայացուցած ենք Ա բաժնին մէջ, արտայայտութիւնն են ընդհանուր բաղձանքներու եւ լուրջ նկատողութիւններէ եւ կարծեաց փոխանակութիւններէ, վերջ կապնուած համոզմանց:

Մաղթելով որ բազմաոտանջ Հայ ժողովրդեան կեանքի անդորրութեան եւ բարեկաման մասին Ազգ[ացի] Պատրիարքարանիդ սոյն կենսական եւ յիշատակելի ձեռնարկը պսակուի գոհացուցիչ յաջողութեամբ:

Խորին յարգանաց հաւատեօք եմք. նախագահ Խառն Ժողովոյ.

Առաջնորդ Սեբաստիոյ. [Սո.] Թորգոմ Եպիսկոպոս

Դիւան Արօնական Ժողովոյ.

Ատենապետ [Սո.] Թէոփիլէ Բին. Օտապաշեան,

Ատենադպիր [Սո.] Իրաւափառ Բին. Ալվապեան,

ԱՆԴԱՍԲ. Սո.] Մատթէոս Բին. Կրկեան, [Սո.] Կոստանդիանոս Բին. Բիւրքեան, [Սո.] Թէոփիլէ Բին. Ծերուկեան, մէկ անդամ գիւղ, մէկ անդամ հրաժարած

Դիւան Բաղարական Ժողովոյ.

Ատենապետ [Սո.] Ռսկան Արսլան,

Ատենադպիր [Սո.] Միհրան Գ. Ղօնջէկիւլեան

ԱՆԴԱՍԲ. [Սո.] Զ. Պ. Միհրան, [Սո.] Ռ. Յ. Թուխէճեան, [Սո.] Ղ. Օ. Ղապարեան, մէկ անդամ բացակայ, մէկ անդամ հրաժարած

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Ուր. 3 Դեկտ. 2004.- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շր. 4 Դեկտ. 04.- Ընծայումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինկնաշարժերով իջան Գերսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար:

Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Տ. Պարէտ Մ. Վրդ. Երէցեան հանդիսապետեց քարերար Կիւլլապի Կիւլպէնկեանի եւ իր գերդաստանի ննջեցելոց տարեկան հոգեհանգստեան:

Կիր. 5 Դեկտ. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Արդ. Զամարեան:

Ուր. 10 Դեկտ.- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շր. 11 Դեկտ.- Առաքելոցն Թադէոսի եւ Բարքուղիմէոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Նորայր Արդ. Դազագեան:

Կիր. 12 Դեկտ. 04.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ծախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Հայկազուն Արդ. Նդիայեան:

Շր. 18 Դեկտ.- Նիկողայոսի Մանչեւագործին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ, երկու օրեր առաջ զուգադիպած հարցն եգիպտացւոց տօնին առիթով: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Վերաբերումը կատարուեցաւ ներքին գաւթին մէջ գտնուող Ս. Նիկողայոսի Սեղանին վրայէն:

Կիր. 19 Դեկտ. 04.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան: Ժամարարն էր Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէֆեան:

Դշ. 21 Դեկտ. 04.- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Դշ. 22 Դեկտ. 04.- Յղութիւն Ս. Աստուածածնի ի յԱննայէ: Առաւօտուն, Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինկնաշարժերով իջան Գերսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Տիրամօր Սուրբ Գերեզմանին վրայ մատուցուեց Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Ուր. 24 Դեկտ. 04.- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Շր. 25 Դեկտ. 04.- Ս. Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աբաջանեան:

Վերաբերումը կատարուեցաւ Մայր Տաճարի դասին մէջ Սուրբին նկարով կառուցուած շարժական Սեղանին վրայէն:

Կիր. 26 Դեկտ. 04.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ աջակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնայ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Ընծանուէր Արդ. Բարախանեան:

Շր. 1 Յուն. 05.- Արգարու Թագաւորին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Իսահակ Արդ. Մինասեան:

Կիր. 2 Յուն. 05.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Ղեւոնդ Արդ. Յովհաննիսեան:

Դշ. 5 Յուն. 05.- Պատրիարք Սրբազանը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Աւագ Տօներու առաջին հանդիսաւոր նախատեսակին, որմէ ետք Միաբանութիւնը Ս. Աթոռոյ «Օրհնեցէ՛ք զՏէր» շարականի երգեցողութեամբ քափօրով քարձրացաւ Պատրիարքարան:

Եշ. 6 Յուն. 05.- Ս. Դաւթի Մարգարէին եւ Յակոբայ Տեառնեղբօր: (Տօն Առաքելական Ս. Աթոռոյս Ս. Երուսաղէմի):

- Ըստ սովորութեան, առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը, շուրջաւ եւ եմփօրոն զգեցած քարձրացաւ Տեառնեղբօր Աթոռի պատուանդանին ուր մնաց մինչեւ ժամերգութեան աւարտը, եւ ընդունեց Միաբանութեան եւ դպիրներուն շնորհաւորութիւնները: Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Արք. Մանուկեան «Քրիստոս Աստուած մեր» մաղթանքի ընթացքին մասնաւոր քարեմաղբութիւններ ըրաւ նորին Ամենապատուութեան երկար եւ քարօր